

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Куц Олена Володимирівна

УДК 811.161.2'367

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ З
ЧОТИРИВАЛЕНТНИМИ ПРЕДИКАТАМИ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна,
Інститут української мови,
заступник директора.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
ВИХОВАНЕЦЬ Іван Романович,
Інститут української мови,
завідувач відділу історії та граматики
української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
БАГАН Мирослава Петрівна,
Київський національний лінгвістичний
університет, доцент кафедри
загального та українського мовознавства.

Провідна установа: Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Інститут
філології, кафедра сучасної української
мови, Кабінет Міністрів України, м. Київ.

Захист відбудеться “16” вересня 2003 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ __14__ ” _серпня__ 2003 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку синтаксичної теорії увагу українських мовознавців привертають проблеми репрезентації семантичної структури речення формально-граматичними засобами. Це зумовлено витлумаченням речення як багаторівневої ієрархічно організованої одиниці, структурні елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємодії. Конститутивну роль у формуванні речення відіграє предикат, що детермінує кількісний склад та якісний характер непередикатних компонентів. Цю властивість предиката кваліфіковано як його валентність. В останні десятиліття проблеми, пов'язані з валентністю предиката, набувають актуальності.

В історії розвитку досліджень, присвячених теорії валентності, виділяють кілька етапів. Спочатку проблема валентності мовних одиниць постала як загальнотеоретична (І.Гейзе, О. Бехагель, К.Бюлер, Л.Теньєр, Ж.Фурке, Г.Брінкман, Й.Ербен, Г.Гельбіг, Л.Вейсгербер, В.Юнг та ін.). Валентність розглядали лише з опорою на дієслово та його роль у побудові речення. На другому етапі звернено особливу увагу на класифікацію предикатів, причому не тільки дієслівних (Ч.Філлмор, У.Л.Чейф, Б.А.Абрамов, О.І.Москальська, Т.П.Ломтєв, В.В.Богданов, Т.Б.Алісова, Н.М.Арват, В.Г.Адмоні та ін.). Третій етап пов'язаний із вивченням проблем валентності на матеріалі конкретних мов. В українському мовознавстві дослідженню її різних аспектів і пов'язаною з нею семантико-синтаксичною структурою речення присвячені праці І.Р.Вихованця, Й.Ф.Андерша, А.П.Загнітка, К.Г.Городенської, М.Я.Плющ, О.І.Леути, Г.Г.Рогаचової, Т.Є.Масицької, О.Г.Межова, В.А.Тимкової, І.А.Пасічник, Н.М.Попович та ін. Помітною стала тенденція до вивчення валентності на матеріалі одиниць різних рівнів мови.

У центрі уваги українських лінгвістів були переважно предикати стану, дієслівні й недієслівні, і меншою мірою – предикати дії, причому це здебільшого маломісні одиниці. Предикати з середньою й максимальною валентністю окреслено дуже загально. Вони потребують всебічного й ґрунтовного аналізу на принципах теорії валентності. Особливий їх різновид становлять чотиривалентні предикати, домітанту яких сформували дієслова зі значенням руху, переміщення та конкретної фізичної дії. Ці предикати цікаві насамперед тим, що їхнє непередикатне оточення характеризується різноманітним семантичним наповненням, що вони мають свої особливості в реалізації облігаторних і факультативних іменникових компонентів. Дієслова руху, переміщення та конкретної фізичної дії були об'єктом дослідження в різних аспектах, зокрема в лексико-семантичному та стилістичному (праці Т.П.Усатенко, І.І.Овчиннікової, Т.М.Орлової), формально-граматичному (дисертаційне дослідження О.М.Вінтоніва) та словотвірному (праці В.Г.Войцехівської, Н.В.Жигилій, Н.П.Лесюка). Однак у сучасному українському мовознавстві немає досліджень реченнєвотвірного потенціалу чотиривалентних дієслівних предикатів, що ґрунтувалися б на їхньому валентному оточенні. Саме цим зумовлена **актуальність** теми

“Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами”, якій присвячена виконана дисертаційна праця.

Зв’язок дослідження з науковими програмами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження відповідає науковій темі кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова – “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. У широкому плані дисертація ґрунтується на принципах категорійної граматики української мови, теоретичні засади якої розроблено в Інституті української мови НАН України.

Предметом дослідження є проблема формування семантико-синтаксичної структури речення у зв’язку з валентністю дієслівних предикатів.

Об’єктом дослідження є семантико-синтаксична структура речень, зумовлена чотиривалентними дієслівними предикатами.

Мета роботи – з’ясувати закономірності формування семантико-синтаксичної структури речень на основі чотирьох валентностей дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові.

Відповідно до мети розв’язано такі основні **завдання**:

1. З’ясовано зв’язок категорії валентності із семантико-синтаксичною структурою речення.
2. Виокремлено й схарактеризовано семантичні групи чотиривалентних дієслівних предикатів.
3. Установлено закономірності реалізації облігаторних і факультативних непередикатних компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення.
4. Визначено типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень, зумовлених чотиривалентними дієсловами із семантикою руху, переміщення.
5. Проаналізовано типи семантико-синтаксичної структури елементарних речень, сформованих чотиривалентними дієсловами із значенням конкретної фізичної дії.
6. Виявлено особливості прислівних керованих другорядних членів у структурі речень з чотиривалентними дієсловами руху, переміщення і конкретної фізичної дії.
7. Визначено співвідношення між семантичним і формально-граматичним рівнями речень, породжених чотиривалентними предикатами дії.
8. Вказано на специфіку детермінантних другорядних членів у структурі речень з чотиривалентними предикатами.

Джерела фактичного матеріалу. Матеріалом дослідження стало близько 600 чотиривалентних дієслів, дібраних методом суцільної вибірки із Словника української мови в 11-ти томах (К., 1970-1980), і прості елементарні речення, змодельовані автором відповідно до валентностей цих дієслів. Використання змодельованих одиниць вмотивоване їхньою мінімальною

структурною достатністю, що дає змогу чіткіше дослідити закономірності формування таких речень.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта і мета дослідження зумовили використання описового методу з елементами трансформаційного та функціонального аналізу.

Наукова новизна виконаної дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві встановлено лексико-семантичний потенціал чотиривалентних дієслів, досліджено їхню реченнєвотвірну спроможність, визначено співвідношення облігаторних і факультативних непередикатних компонентів, специфіку кореляції семантико-синтаксичної і формально-граматичної структури речень, породжених цими предикатами, з'ясовано особливості прислівних керованих другорядних членів, залежних від дієслівних предикатів із значеннями руху, переміщення та конкретної фізичної дії.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно сприяє глибшому пізнанню сутності семантико-синтаксичної категорії валентності, її зв'язку із семантико-синтаксичною структурою речення, збагачує новими ідеями теоретичну граматику української та інших слов'янських мов. Зроблені узагальнення прислужаться в подальшому вивченні проблем валентності, зокрема конститутивної ролі предиката у формуванні речення, у розмежуванні валентно пов'язаних і непов'язаних компонентів.

Практична цінність одержаних результатів виявляється в тому, що вони можуть бути використані для написання підручників і навчальних посібників з граматики української мови, укладання словників, у створенні спецкурсів із синтаксису й валентності, у науково-дослідній роботі студентів.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження повідомлено у виступах на Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми граматики” (м.Кіровоград, 2000 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Актуальні проблеми категорійної граматики” (м.Переяслав-Хмельницький, 2002 р.) та наукових конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2001 – 2003 рр.). Результати дослідження викладено в шести публікаціях, п'ять з них – у фахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури (189 найменувань), літературних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 219 сторінок, з них основного тексту – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної праці, вказано на її зв'язок з науковими програмами та планами, визначено об'єкт і предмет дослідження, джерела фактичного

матеріалу, мету, завдання та методи дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, схарактеризовано структуру роботи.

У першому розділі “Валентність і семантико-синтаксична структура елементарного речення” проаналізовано наукову літературу, що відбиває етапи вивчення валентності, її зв'язок із семантико-синтаксичною структурою елементарного речення, розкрито специфіку предиката як конститутивного компонента речення і непередикатних компонентів, зумовлених його валентністю, викладено засади основних концепцій семантичної структури речення, визначено диференційні ознаки семантично елементарного речення.

Проблема валентності як синтагматичної сполучуваності мовних одиниць поставала переважно у зв'язку з дослідженням особливостей структури простого речення і зокрема конститутивної ролі дієслова в його побудові. Це зумовлено кваліфікацією дієслова як основного носія семантико-синтаксичної валентності, яка реалізується в повному обсязі на рівні речення. Властивість предиката визначати кількість компонентів непередикатної природи, які заповнюють відкриті ним позиції, є семантико-синтаксичною валентністю предиката. Вона ґрунтується на сумісності семантичних характеристик поєднаних компонентів. Сполучуваність, на відміну від валентності, об'єднує компоненти, зумовлені семантико-синтаксичною валентністю й не зумовлені нею, на основі їхньої семантичної кореляції, враховуючи словотвірні й морфологічні характеристики поєднаних елементів.

Валентність розглядають із власне-семантичного і формально-граматичного погляду. На власне-семантичному рівні валентність трактують як властивість предиката встановлювати кількісний і якісний склад непередикатних компонентів. Формально-граматична валентність, ґрунтуючись на семантико-синтаксичній, визначає власне-синтаксичний статус члена речення, центральний чи периферійний, відповідно до ієрархії субстанціальної синтаксеми, з якою він корелює, у валентності предиката. Згідно з лінійним принципом розташування непередикатних компонентів валентність предиката буває лівобічною і правобічною, що уможливило виділення лівобічного (ним здебільшого є суб'єкт) і правобічних залежних компонентів.

Предикат є носієм активної валентності, оскільки детермінує кількість і специфіку іменникових компонентів як носіїв пасивної валентності та особливості передаваних ними семантико-синтаксичних відношень. Це спричинило трактування його як конститутивного компонента семантично елементарного речення.

Проблема семантичної класифікації предикатів не має однозначного розв'язання, бо в мовознавстві не випрацьовано чітких критеріїв їхнього поділу, що зумовлено складністю природи предиката як ознакового слова. Найзагальнішим семантичним протиставленням предикатних знаків у більшості класифікацій є ознака динамічності/статичності, за якою предикати диференційовано на два типи – предикати дії, орієнтовані на активного суб'єкта, породжувача і виконавця дії, та

предикати стану, пов'язані з пасивним суб'єктом, носієм стану. На основі семантичних характеристик в українському мовознавстві вирізняють предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати та предикати кількості. На підставі морфологічного критерію розмежовано предикати дієслівні, прикметникові, прислівникові та числівникові, проте типовим формально-граматичним репрезентантом предиката є дієслово. Ґрунтуючись на теорії сполучуваності мовних одиниць, зокрема ступені їхнього семантичного наповнення, виокремлюють предикати абсолютні й релятивні. Їх диференціюють за ознакою самодостатності/несамодостатності лексичного значення, що спричинює функціонування певних залежних компонентів. Відповідно до валентних характеристик предикати поділяють на одно- – шестивалентні (семивалентні), тобто залежних компонентів із власне-предметним значенням може бути щонайменше – один, щонайбільше – шість (сім).

Семантичній класифікації непередикатних компонентів, породжених валентністю предиката, також притаманна варіативність, що зумовлено специфікою позамовних реалій, позначуваних ними. Так, Ч.Філлмор спочатку виділив 6 “глибинних відмінків”, пізніше його концепція налічувала вже 8; У.Л.Чейф кваліфікував “іменники” за сімома типами; 7 “реальних актантів” виокремив В.Г.Гак, стільки ж “функцій предмета” у Т.П.Ломтева; Г.Лук'янова розмежувала 11 типів “семантичних ролей”; І.Р.Вихованець запропонував 13 типів непередикатних знаків, В.В.Богданов вирізняв 14 семантичних функцій іменникових компонентів.

У цьому дослідженні використано семантичну класифікацію компонентів непередикатної природи І.Р.Вихованця, в якій наявні функції діяча, адресата, експерієнсива, об'єкта, результатива, знаряддя, засобу, носія фізичного стану, носія всеохопного фізичного стану, ідентифікатива, компонентива, композитива, локатива. На основі субстанціальних семантико-синтаксичних відношень у структурі речення виділено суб'єктну, об'єктну, адресатну, локативну й інструментальну синтаксеми, семантична і морфологічна диференціація яких залежить від семантичного типу предиката. Предикат й іменникові компоненти його валентної рамки становлять семантично елементарне речення.

У другому розділі “Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами руху, переміщення” подано семантичну і словотвірну характеристику чотиривалентних дієслів руху, переміщення, проаналізовано співвідношення їхніх облігаторних і факультативних непередикатних компонентів, визначено особливості кореляції семантичної і формально-граматичної структури в елементарних двоскладних та односкладних реченнях з цими предикатами, встановлено специфіку прислівних і детермінантних другорядних членів у структурі речень, породжених ними.

У сучасному мовознавстві дієслова лексико-семантичної групи руху, переміщення кваліфікують по-різному. Одні дослідники розглядають їх як дієслова переміщення, виділяючи серед них підгрупу із семою руху (Т.П.Усатенко, В.Г.Войцехівська, Н.Л.Іваницька, І.Р.Вихованець, Ю.Є.Кійко), інші – як дієслова руху, інваріантним значенням яких є значення переміщення (М.Я.Плющ, О.М.Вінтонів, Т.М.Орлова, І.Г.Альошина).

Чотиривалентні дієслова руху виражають рух відносно певних просторових орієнтирів протягом визначеного часу. Вони об'єднують дві підгрупи: 1) дієслова із значенням руху; 2) дієслова із значенням переміщення. Перші означають, що породжувачем і виконавцем дії є особа, другі вказують на те, що під впливом особи предмет зазнає локативних змін. Чотиривалентні дієслова руху розрізняють за такими ознаками: а) стосунок дії до особи, предмета; б) середовище руху; в) темп руху; г) спосіб руху; д) спрямованість руху; е) горизонтальні/вертикальні параметри дії.

На основі валентного потенціалу чотиривалентних предикатів руху, переміщення в українській мові сформовано три основних типи семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень:

1. Синтаксема з функцією суб'єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням руху + дві локативних синтаксеми, що характеризують вихідний і кінцевий пункти руху + інструментальна синтаксема на позначення засобу руху. Організаційним центром семантико-синтаксичної структури цього типу є дієслова **виїздити, виїжджати, виїхати, вилітати, вилетіти, літати, летіти, їхати, їздити, прибувати, прибути, плавати, пливти** тощо: *Родина виїхала з міста до села автомобілем; Делегація вилетіла з Києва до Запоріжжя літаком; Діти плавали від берега до берега човном.*

2. Синтаксема з функцією суб'єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням руху + три локативних синтаксеми, які вказують на вихідний і кінцевий пункти руху та шлях руху. Таку семантико-синтаксичну структуру породжують дієслова **виходити, вийти, вибігати, вибігти, бігати, бігти, ходити, іти, доходити, дійти, збігати, збігти, спускатися, спуститися** тощо: *Грибники вийшли з лісу на луг доріжкою; Дівчина ходить від річки до села через гай.*

3. Синтаксема з функцією суб'єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням переміщення + об'єктна синтаксема + дві локативних синтаксеми, що встановлюють вихідний і кінцевий пункти переміщення. Конститутивними компонентами цього типу семантико-синтаксичної структури є дієслова **викочувати, викотити, скочувати, скотити, пересовувати, пересунути, переставляти, переставити, вштовхувати, вштовхнути, докочувати, докотити** тощо. Ці дієслова характеризують переміщення об'єкта в просторі під дією зовнішньої сили, якою виступає суб'єкт, тому об'єктна синтаксема є облігаторною в семантико-синтаксичній структурі породжених ними

речень: *Хлопець викотив мотоцикл з гаража на подвір'я; Чоловік пересунув крісло від шафи до столу; Жінка переставила годинник з полиці на стіл.*

Формальне заповнення потенційно можливих правобічних позицій у мовленні трапляється нечасто, тому їх поділяють на облігаторні та факультативні. Реалізація всіх місць, відкритих валентністю предиката, є показником його облігаторної валентності, а неповне, часткове, або нульове вираження непередикатних синтаксем на формально-граматичному рівні речення характерне для факультативної валентності. Облігаторна і факультативна валентності предиката є складниками семантико-синтаксичної категорії валентності.

Із трьох правобічних валентних позицій дієслів руху в мовленні залежно від комунікативної потреби актуалізується й набуває облігаторності одна або дві валентності, інші стають факультативними. Унаслідок цього утворюється шість комбінацій облігаторних і факультативних правобічних синтаксем у межах першого і другого типу семантико-синтаксичної структури речення. Перший тип об'єднує такі шість різновидів: 1) облігаторна інструментальна синтаксема з функцією засобу руху і факультативні локативні синтаксеми, що встановлюють вихідний і кінцевий пункти руху: *Родина їде поїздом; Хлопець поїхав велосипедом;* 2) дві облігаторних синтаксеми – інструментальна й локативна, що вказує на вихідний пункт руху, та факультативна локативна синтаксема на позначення кінцевого пункту руху: *Брати виїжджають з міста таксі; Артисти летять з Києва літаком;* 3) дві облігаторних синтаксеми – локативна із значенням кінцевого пункту руху та інструментальна й факультативна локативна синтаксема, що визначає вихідний пункт руху: *Юнаки приїхали до річки мотоциклами; Делегація прибуває до Одеси поїздом;* 4) облігаторні локативні синтаксеми на позначення вихідного й кінцевого пунктів руху та факультативна інструментальна синтаксема: *Хлопці приїхали з табору до села; Команда летить з Києва до Парижа;* 5) облігаторна локативна синтаксема з функцією вихідного пункту руху та дві факультативних синтаксеми – локативна, що характеризує кінцевий пункт руху, й інструментальна: *Бабуся приїде зі Львова; Туристи припливли з Ялти;* 6) облігаторна локативна синтаксема, що вказує на кінцевий пункт руху, і дві факультативних синтаксеми – локативна зі значенням вихідного пункту руху та інструментальна: *Вони доїхали до селища; Гості приїздять до Києва.*

Другий тип семантико-синтаксичної структури має так само 6 різновидів поєднань облігаторних і факультативних правобічних непередикатних компонентів: 1) облігаторні локативні синтаксеми із значеннями вихідного й кінцевого пунктів руху та факультативна локативна синтаксема, що визначає шлях руху: *Хлоп'ята побігли з вулиці до саду; Учень їде зі школи до магазину;* 2) облігаторні локативні синтаксеми, що встановлюють кінцевий пункт руху і шлях руху, та факультативна локативна синтаксема на позначення вихідного пункту руху: *Жінка ходила до міста через ліс; Люди збігли на пагорб стежкою;* 3) облігаторні локативні синтаксеми, що характеризують вихідний пункт руху та шлях руху, і факультативна локативна синтаксема зі

значенням кінцевого пункту руху: *Брати гайнули з кімнати через вікно; Дівчина вибігла з будинку сходами*; 4) облігаторна локативна синтаксема, що вказує на вихідний пункт руху, і факультативні локативні синтаксеми зі значенням кінцевого пункту руху та шляху руху: *Альпіністи спустилися з гори; Вона вийшла з хати*; 5) облігаторна локативна синтаксема на позначення кінцевого пункту руху та дві факультативних синтаксеми, що встановлюють вихідний пункт руху й шлях руху: *Директор увійшов до школи; Коні вибігають у поле*; 6) облігаторна локативна синтаксема з функцією шляху руху та факультативні локативні синтаксеми, що характеризують вихідний і кінцевий пункти руху: *Чоловік ішов полем; Студенти ходили парком*.

Незаповнення трьох правобічних позицій у структурі речень першого і другого типу сприяє актуалізації значення процесуальності предиката руху, увиразнює результативність дії: *Вони доїхали; Мати прилетіла; Діти прибігли*.

У межах семантико-синтаксичної структури третього типу можливі два різновиди комбінацій облігаторних і факультативних правобічних непередикатних компонентів. Це зумовлено обов'язковістю об'єктної синтаксеми: дієслово позначає дії суб'єкта, спрямовані на переміщення об'єкта в просторі, зміну його локативних характеристик. Перший різновид відзначається факультативною локативною синтаксемою, що вказує на кінцевий пункт переміщення (*Робітники поштовхали машину з подвір'я; Батько відсунув крісло від вікна*), другий – факультативним статусом локативної синтаксеми зі значенням вихідного пункту переміщення (*Мати перевірила одяг до шафи*), тоді як дві інших правобічних синтаксеми мають облігаторний статус. Якщо лексично невиражені обидві локативні синтаксеми, то комунікативно акцентованими стають дії істоти щодо переміщення предмета в просторі: *Чоловік відсунув шафу; Вона переклала папери*.

Формально-граматична реалізація власне-семантичної структури, породженої чотиривалентними предикатами руху, переміщення, відбувається через посередництво семантико-синтаксичного рівня. Між'ярусна кореляція елементарного двоскладного речення може мати як симетричний, так і асиметричний характер. Симетричні співвідношення засвідчує однозначний функціональний зв'язок між структурними елементами. Асиметрії властиві порушення такого міжрівневого зв'язку, про що сигналізують компоненти з синкретичним значенням. Вони є наслідком переходу непередикатної синтаксеми із своєї типової позиції в іншу і набуття нею у зв'язку з цим нового значення, водночас може відбуватися часткова семантична нейтралізація або редукція тієї синтаксеми, в позицію якої вона потрапляє. У семантико-синтаксичній структурі, сформованій чотиривалентним предикатом руху, відбувається переміщення інструментальної синтаксеми із значенням засобу руху або локативної синтаксеми, що вказує на шлях руху, в позицію суб'єкта дії, який зазнає редукції. Унаслідок цього з'являється компонент із синкретичним значенням інструментального, зрідка локативного суб'єкта. З формально-граматичного погляду речення лишається двоскладним, однак у ньому приприсудковий

другорядний член, поєднаний із присудком слабким керуванням, що ґрунтується на інструментальній синтаксемі зі значенням засобу руху, або приприсудковий другорядний член, пов'язаний із присудком напівслабким керуванням, який співвідноситься з локативною синтаксемою, що характеризує шлях руху, потрапляє в позицію підмета, який і репрезентує синкретичний компонент. Пор.: *Вони виїхали зі складу до фабрики автомобілем* → *Автомобіль виїхав зі складу до фабрики.*

Власне-семантична структура, породжена предикатом переміщення, також зазнає трансформації на семантико-синтаксичному рівні. Називний суб'єкта дії частково нейтралізується, потрапляючи в позицію орудного, унаслідок чого активна конструкція перетворюється в пасивну. Водночас предикат дії змінюється на предикат результативного стану й відбувається транспозиція об'єктної синтаксеми в суб'єктну. Видозмінюються й синтаксичні зв'язки у двоскладному реченні: сильнокерований приприсудковий другорядний член, що представляє об'єктну синтаксему вихідної конструкції, у похідній функціонує в позиції підмета як репрезентант об'єктного суб'єкта, а суб'єкт дії з позиції підмета перемістився в позицію приприсудкового другорядного члена, пов'язаного з головним слабким керуванням. Пор.: *Дівчина переставила квіти з підвіконня на підлогу* → *Квіти переставлені з підвіконня на підлогу дівчиною* → *Квіти переставлені з підвіконня на підлогу.*

Власне-семантична структура, зумовлена чотиривалентними предикатами руху, переміщення, унаслідок змін на семантико-синтаксичному рівні може втілюватися в односкладні формально-граматичні одиниці – означено-особові, неозначено-особові, інфінітивні й безособові речення з предикативними формами на **-но, -то** в ролі головного члена, причому останні зумовлені тільки предикатами переміщення. Односкладним реченням властива асиметрія між'ярусних співвідношень трьох типів. Перший характерний для інфінітивних речень, другий – для означено-особових і неозначено-особових, третій – для безособових речень з предикативними формами на **-но, -то**. Ознакою першого типу між'ярусної асиметрії є наявність адресатного суб'єкта, формально-граматичним виразником якого виступає прислівний другорядний член, поєднаний з головним напівсильним керуванням, і зміна предиката дії вихідного речення на предикат стану – потенційної дії в похідному, який репрезентує інфінітив разом із модальним компонентом. Він так само має чотири прислівні керовані другорядні члени речення, пор.: *Діти біжать від будинку до школи вулицею* → *Дітям потрібно бігти від будинку до школи вулицею*; *Художник переклав пензлі з коробки на стіл* → *Художникові бажано перекласти пензлі з коробки на стіл*. Другий різновид інфінітивних речень також відзначається наявністю адресатного суб'єкта стану – потенційної дії, що нерідко зазнає редукції, спричиняючи зменшення кількості прислівних керованих другорядних членів на один, пор.: *Він перекладає папки зі столу до шафи* → *Йому перекладати папки зі столу до шафи* → *Перекладати папки зі столу до шафи.*

Нульове лексичне вираження суб'єкта дії у формально-граматичній структурі речення і те, що предикат дії не змінює своєї якості в процесі трансформації двоскладних речень в односкладні означено-особові й неозначено-особові, властиве другому типу міжрівневої асиметрії. Пор.: *Я прогулююся від фонтана до дитмайданчика парком і Прогулююся від фонтана до дитмайданчика парком; Я переставляю годинник з вікна на стіл і Переставляю годинник з вікна на стіл; Ми відпливаємо від берега на острів на плотах і Відпливаємо від берега на острів на плотах.*

Особливістю третього типу міжрівневої асиметрії є зміна предиката дії вихідної конструкції на предикат результативного стану в похідній, який виражає предикативна форма на **-но, -то**, і редукація суб'єкта дії, що зумовлює його нульове лексичне вираження. Пор.: *Робітники пересунули шафу з кімнати в коридор → Шафа пересунута з кімнати в коридор робітниками → Шафу пересунуто з кімнати в коридор; Вантажники вкотили бочки з подвір'я до цеху → Бочки вкочені з подвір'я до цеху вантажниками → Бочки вкочено з подвір'я до цеху.*

У формально-граматичній структурі речення, утвореній чотиривалентними предикатами руху, переміщення, наявні прислівні керовані, узгоджені та прилягаючі зі значенням належності й детермінантні другорядні члени. Приприсудкові керовані другорядні члени двоскладного речення співвідносяться з об'єктною, локативною синтаксею, яка визначає вихідний і кінцевий пункти руху чи переміщення та шлях руху, а також з інструментальною синтаксею, що вказує на засіб руху. Вони поєднуються з присудком сильним, напівсильним та слабким керуванням, у межах напівсильного залежно від локативного значення – напівсильним першого, другого та третього рівнів. Пор.: *Рибалки допливли від острова до берега човном; Чоловік іде з села до річки через луг; Хлопець пересунув ліжко від шафи до стіни.* Елементарне двоскладне речення має три приприсудкових керованих другорядних члени, а односкладне інфінітивне – чотири. Це зумовлено кореляцією керованого другорядного члена, який поєднаний з головним членом односкладного речення напівслабким керуванням, із суб'єктною синтаксею стану – потенційної дії: *Курсантам можна прийти на стадіон через парк.*

Прислівні узгоджені й прилягаючі зі значенням належності другорядні члени як виразники атрибутивних семантико-синтаксичних відношень репрезентують у згорнутому вигляді інше семантично елементарне речення: *Щаслива дитина бігла зі школи вулицею ← Дитина бігла зі школи вулицею + Дитина щаслива; Батько викотив мотоцикл сина з гаража на подвір'я ← Батько викотив мотоцикл з гаража на подвір'я + Син має мотоцикл.*

Детермінантні другорядні члени, що функціонують у формально-граматичній структурі речень, породжених чотиривалентними предикатами руху, переміщення, виражають значення причини, умови, темпоральне, цільове та допустове. Вони утворені на основі підрядних частин складнопідрядних речень з відповідними семантико-синтаксичними відношеннями між їхніми предикативними частинами. У процесі трансформації предикат підрядної частини змінюється на

відпредикатний іменник, а функцію сполучника перебирає на себе прийменник, який разом із таким іменником формує цілісний адвербіальний компонент. Пор.: *Родина поїхала до лісу на велосипедах, бо діти приїхали на канікули* → *Родина поїхала до лісу на велосипедах завдяки приїзду дітей* → *Родина поїхала до лісу на велосипедах завдяки дітям*; *Якщо парома не буде, він дістанеться з одного берега на інший катером* → *За умови відсутності парома він дістанеться з одного берега на інший катером*; *Жінка вийшла в садочок, щоб полити квіти* → *Жінка вийшла в садочок для поливання квітів*; *Хоч був вітер, вони попливли на плоті* → *Незважаючи на вітер вони попливли на плоті*.

У третьому розділі “Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами конкретної фізичної дії” схарактеризовано семантичні й словотвірні особливості чотиривалентних дієслів конкретної фізичної дії, визначено співвідношення їхніх облігаторних і факультативних непередикатних компонентів, встановлено специфіку між’ярусної кореляції структурних компонентів в елементарному двоскладному та односкладному реченнях, породжених такими дієслівними предикатами, проаналізовано прислівні й детермінантні другорядні члени в структурі цих речень.

Чотиривалентні дієслова конкретної фізичної дії (КФД) означають дії особи, спрямовані на предмет. До них належать дієслівні лексеми з конструктивним, деструктивним та із синкретичним конструктивно-деструктивним значеннями, а також ті, що поєднують значення КФД і переміщення. Ці дієслова диференціюють за двома семантичними ознаками: 1) характер дії; 2) результативність дії.

Чотиривалентні предикати КФД в сучасній українській мові породжують чотири основних типи семантико-синтаксичної структури елементарного речення:

1. Синтаксема з функцією суб’єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням КФД + дві об’єктних синтаксеми, одна з яких має предметно-результативне значення, а друга позначає джерело або засіб дії + інструментальна синтаксема з функцією знаряддя дії. Організаційним центром семантико-синтаксичної структури речень цього типу є предикат, виражений дієсловами **відколювати, відколоти, відрубувати, відрубати, відділяти, відділити, відбивати, відбити, зчищати, зчистити, випилювати, випиляти, склеювати, склеїти** тощо: *Мати зчистила шкірку з яблука ножем; Чоловік випиляв іграшку з дерева лобзиком.*

2. Синтаксема з функцією суб’єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням КФД + об’єктна синтаксема, що встановлює предмет, на який спрямована дія + об’єктно-локативна синтаксема, яка характеризує предмет, з поверхні чи зсередини якого вилучають інший предмет або на поверхню чи всередину якого його вміщують + інструментальна синтаксема на позначення знаряддя дії. Предикат виражений дієсловами **вичерпувати, вичерпати, вимітати, вимести, вклеювати,**

вклеїти, намазувати, намазати, дописувати, дописати тощо: *Жінка вичерпала воду з відра кухликом; Дідусь намазує масло на хліб ножем.*

3. Синтаксема з функцією суб'єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням КФД + об'єктна синтаксема + адресатна синтаксема + інструментальна синтаксема, що вказує на знаряддя дії. Конститутивний компонент представлений дієсловами **писати, відписувати, відписати, написати, друкувати** тощо: *Тетянка відписала листа подрузі авторучкою; Брат написав записку сестрі олівцем.*

4. Синтаксема з функцією суб'єкта дії + предикатна синтаксема зі значенням КФД + об'єктна синтаксема з партитивним значенням або із значенням виду запису + дві об'єктно-локативних синтаксеми, які вказують на вихідний і кінцевий пункти переміщення об'єкта. Морфологічними репрезентантами предиката є дієслова **зливати, злити, лити, наливати, налити, сипати, сипнути, виписувати, виписати, записувати, записати** тощо: *Вона налила води з чайника в чашку; Учень виписав цитату з книги в зошит.*

Залежно від комунікативних настанов непередикатні компоненти набувають облігаторного чи факультативного статусу. У семантико-синтаксичній структурі речення, сформованого чотиривалентним предикатом КФД, об'єктна синтаксема є облігаторною, оскільки дія особи спрямована на предмет. Дві інших правобічних іменникових синтаксеми можуть бути як облігаторними, так і факультативними, що уможливило виділення в межах кожного типу семантико-синтаксичної структури по два різновиди їхніх поєднань.

У семантико-синтаксичній структурі речення першого типу можуть поєднуватися дві облігаторних об'єктних синтаксеми й факультативна інструментальна синтаксема (*Мати відрізала половинку від яблука*) або дві облігаторних синтаксеми – об'єктна з предметно-результативним значенням та інструментальна, що вказує на знаряддя дії, і факультативна об'єктна синтаксема, яка характеризує джерело або засіб дії (*Чоловік відрізає скибку ножем*). Для другого типу семантико-синтаксичної структури речення облігаторними можуть бути об'єктна й об'єктно-локативна синтаксеми, а факультативною – інструментальна синтаксема (*Господиня вигорнула вугілля з печі*) або об'єктна синтаксема із значенням предмета, на який спрямована дія особи, та інструментальна синтаксема, а факультативною – об'єктно-локативна, що вказує на предмет, з поверхні або зсередини якого вилучають інший предмет або вміщують об'єкт всередину чи на поверхню його (*Рятувальники викачували воду насосом*). Перший різновид комбінації облігаторних і факультативних іменникових компонентів семантико-синтаксичної структури речення третього типу представляють облігаторні об'єктна й адресатна синтаксеми та факультативна інструментальна синтаксема (*Мати написала листа синові*), другий – облігаторні об'єктна та інструментальна синтаксеми й факультативна адресатна синтаксема (*Вона друкує листа на комп'ютері*). Четвертий тип семантико-синтаксичної структури репрезентують дві облігаторних

синтаксеми – об'єктна з партитивним значенням або із значенням виду запису й об'єктно-локативна, що характеризує вихідний пункт переміщення, та факультативна об'єктно-локативна синтаксема, яка вказує на кінцевий пункт переміщення (*Дівчина насипала борошна з пакета*) або дві облігаторні – об'єктна синтаксема з партитивним значенням або із значенням виду запису й об'єктно-локативна, яка представляє кінцевий пункт переміщення, та факультативна об'єктно-локативна синтаксема, що характеризує вихідний пункт переміщення (*Лікар сховав картки до шафи; Бабуся висипала цукор у чашку*).

У реченнях, де лексично вираженою є тільки об'єктна синтаксема, а дві інших правобічних синтаксеми мають факультативний статус, акцентують на результативному характері дії, пор.: *Онуки налили води; Дівчина надрукувала документ*.

Формально-граматичними репрезентантами семантико-синтаксичної структури, породженої чотиривалентними предикатами КФД, є елементарне двоскладне або односкладне речення з симетричним або асиметричним характером зв'язку між членами речення і відповідними синтаксемами та семантемами. Асиметрична кореляція представлена синтаксемою з синкретичним значенням об'єктного суб'єкта та інструментального суб'єкта, формально-граматичними відповідниками яких у двоскладному реченні є підмет і приприсудковий другорядний член, поєднаний із присудком слабким керуванням. Синкретичний компонент є наслідком часткової нейтралізації суб'єкта дії, що спричинила його переміщення з позиції називного відмінка в позицію орудного безприйменикового, проте в мовленні він здебільшого лексично невиражений. Часткова нейтралізація суб'єктного значення зумовила посилення об'єктного, зокрема акцентування на результативності дії особи, про що сигналізує об'єкт у позиції суб'єкта. Предикат дії змінюється на предикат результативного стану, формально-граматичним виразником якого є пасивний дієприкметник. Пор.: *Лісник відпиляв гілку від дерева пилою → Гілка відпиляна від дерева пилою; Роман відписав лист другові олівцем → Лист відписаний другові олівцем*.

У семантико-синтаксичній структурі речень першого і другого типу можливе переміщення інструментальної синтаксеми з функцією знаряддя дії в позицію суб'єктної. Таку трансформацію уможлиблює повна нейтралізація і редукція суб'єкта дії. Унаслідок цього з'являється компонент із синкретичним значенням інструментального суб'єкта, який репрезентує на формально-граматичному рівні підмет. Сам же предикат дії не змінює своєї якості. Пор.: *Вони викачували воду з цистерни насосом → Насос викачував воду з цистерни*. Подібні трансформації теоретично можливі, але практично вживаються обмежено через свій штучний характер.

Означено-особові, неозначено-особові, інфінітивні й безособові речення з предикативними формами на **-но**, **-то** є формально-граматичними відповідниками різних типів семантично елементарних речень, породжених чотиривалентними предикатами КФД, які на семантико-синтаксичному рівні зазнають трансформації. Це спричинює порушення симетрії

між'ярусної кореляції, характерної для базової двоскладної конструкції. Можливі три типи міжрівневої асиметрії у структурі зазначених односкладних речень. Перший тип, властивий інфінітивним реченням, представляє прислівний другорядний член речення, поєднаний з головним напівсильним керуванням, що репрезентує адресатний суб'єкт, який на іншому етапі транспозиції редукується й отримує нульове лексичне вираження, та головний член, що виражає предикат стану – потенційної дії. Пор.: *Діти не вклеять сторінку в книгу клеєм* → *Дітям не вклеїти сторінку в книгу клеєм* → *Не вклеїти сторінку в книгу клеєм*; *Вона налила молока з глечика в чашку* → *Їй треба налити молока з глечика в чашку* → *Треба налити молока з глечика в чашку*.

Другий тип асиметрії відзначається тим, що в односкладних означено-особових і неозначено-особових реченнях суб'єкт дії внаслідок редукції на семантико-синтаксичному рівні має нульове лексичне вираження у їхній формально-граматичній структурі. Пор.: *Я всиплю сіль з ложки в кастрюлю* і *Всиплю сіль з ложки в кастрюлю*; *Ми зачерпнемо води з криниці відром* і *Зачерпнемо води з криниці відром*; *Ми дописуємо лист друзям олівцем* і *Дописуємо лист друзям олівцем*; *Хтось напише оголошення для студентів фарбою* і *Напишуть оголошення для студентів фарбою*.

Третьюму типові асиметрії властиве співвідношення головного члена односкладного безособового речення з предикатом результативного стану, нульове вираження суб'єкта, здебільшого лівобічна позиція прислівного керованого другорядного члена, що корелює з об'єктною синтаксею. Пор.: *Андрійко вирізав звірятко з паперу ножицями* → *Звірятко вирізане Андрійком з паперу ножицями* → *Звірятко вирізано з паперу ножицями*; *Віталік переписав вправу з чернетки в зошит* → *Вправа переписана Віталіком з чернетки в зошит* → *Вправу переписано з чернетки в зошит*.

У формально-граматичній структурі речень з чотиривалентними предикатами КФД наявні прислівні керовані, узгоджені та прилягаючі зі значенням належності й детермінантні другорядні члени речення. На основі правобічних валентно зумовлених субстанціальних синтаксем формуються приприсудкові керовані другорядні члени з відповідними значеннями, залежно від яких встановлюють силу керування. Вони ґрунтуються на правобічних об'єктній, об'єктно-локативній, адресатній та інструментальній синтаксемах, причому об'єктній та об'єктно-локативній притаманна варіативність значень, зумовлена семантикою дієслова, і поєднуються з присудком сильним, напівсильним і слабким керуванням: *Археологи викопали скульптуру з землі лопатами*; *Дівчина насипала печива з пакета на тарілку*; *Сашко пише листівку другові ручкою*; *Дитина виколупала ягідку з булочки виделкою*. Елементарне двоскладне речення налічує три приприсудкових керованих другорядних члени, а односкладне інфінітивне – чотири. Це спричинено тим, що в структурі такого односкладного речення в лівобічній позиції виступає

керований другорядний член із значенням суб'єкта стану – потенційної дії: *Дитина не вклеїть сторінку в зошит клеєм* → *Дитині не вклеїти сторінку в зошит клеєм*.

Прислівні узгоджені й прилягаючі зі значенням належності другорядні члени представляють на формально-граматичному рівні атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, сигналізуючи про семантичне ускладнення структури вихідного речення: *Жінка висадила гарні квіти* ← *Жінка висадила квіти* + *Квіти гарні*; *Мати пришила гудзик до сорочки сина* ← *Мати пришила гудзик до сорочки* + *Сорочка належить синові* або *Син має сорочку*.

Детермінантні другорядні члени представляють у згорнутому вигляді інше семантично елементарне речення. У формально-граматичній структурі речень, породжених чотиривалентними предикатами КФД, функціонують детермінантні другорядні члени зі значеннями причини, мети, умови, допустовості й темпоральним значенням. Вони утворені внаслідок трансформації підрядної частини, зокрема її предиката у відпредикатний іменник із залежними словами або без них, яка пов'язана з головною частиною складнопідрядного речення відповідними семантико-синтаксичними відношеннями, що в складній конструкції виражає сполучник, а у складі детермінанта – прийменник. Пор.: *Майстер вирізьбив фігурку з дерева, бо не було граніту* → *За відсутності граніту майстер вирізьбив фігурку з дерева*; *Жінка висипала борошно з пакета на стіл, щоб приготувати тісто* → *Жінка висипала борошно з пакета на стіл для приготування тіста*; *Якщо виникне потреба, він впише цифри в графі ручкою* → *У разі виникнення потреби він впише цифри в графі ручкою* → *У разі потреби він впише цифри в графі ручкою*; *Хоч було холодно, рибалки вичерпували воду з човна руками* → *Незважаючи на холод рибалки вичерпували воду з човна руками*.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження зроблено такі основні висновки:

Семантико-синтаксична валентність – це властивість предиката визначати кількість позицій, які заповнюють відповідні непередикатні іменникові компоненти. Семантично елементарне речення складається з компонентів валентної рамки одного предиката.

Домінанту чотиривалентних предикатів становлять дієслова із значенням руху, переміщення та конкретної фізичної дії.

У сучасній українській мові чотиривалентні предикати руху, переміщення породжують три типи семантико-синтаксичної структури речення, для яких характерне переважання правобічних іменникових компонентів з локативними значеннями. У валентну рамку предикатів руху входить також інструментальна синтаксема з функцією засобу руху, що може бути як облігаторною, так і

факультативною. Семантика дієслівних предикатів переміщення зумовлює облігаторність об'єктної синтаксеми у складі речення.

Дієслова КФД формують чотири типи семантико-синтаксичної структури речення, які відзначаються облігаторним статусом об'єктної синтаксеми, що встановлює предмет, на який спрямована конструктивна або деструктивна дія особи, і типовим виявом інструментальної синтаксеми з функцією знаряддя дії. Речення, конститутивним компонентом яких виступає дієслово із синкретичним значенням переміщення та КФД, мають у своєму складі об'єктно-локативні синтаксеми, що визначають вихідний та кінцевий пункти переміщення об'єкта.

Іменникові компоненти валентного оточення предиката диференційовані на облігаторні та факультативні. Облігаторний іменниковий компонент у структурі речення завжди лексично виражений, бо без нього воно втрачає граматичну й семантичну завершеність. Реалізація факультативного залежить переважно від комунікативної настанови.

Комбінації облігаторних і факультативних субстанціальних синтаксем є досить різноманітними, що спричинило виокремлення в межах кожного типу семантико-синтаксичної структури додаткових різновидів.

Співвідношення компонентів семантичної і формально-граматичної структури елементарних двоскладних речень, породжених чотиривалентними предикатами руху, переміщення і конкретної фізичної дії, має як симетричний, так і асиметричний характер. Ознакою симетричної кореляції є якісна й кількісна відповідність між одиницями зазначених рівнів. У двоскладному елементарному реченні, сформованому предикатом руху, асиметрію репрезентує здебільшого компонент із синкретичним значенням інструментального суб'єкта, що співвідноситься на формально-граматичному рівні з підметом, у реченні, породженому предикатом переміщення та КФД, – компоненти із значеннями об'єктного суб'єкта в позиції підмета й інструментального суб'єкта в позиції керованого другорядного члена, поєднаного з присудком формою слабого керування.

Для односкладних означено-особових, неозначено-особових, інфінітивних і безособових речень з предикативними формами на **-но,-то** характерна асиметрія міжрівневих співвідношень. Типовим її виявом в інфінітивних реченнях є компонент із синкретичним значенням адресатного суб'єкта, що за умови редукції не має лексичного вираження, та предикат стану – потенційної дії, в означено-особових і неозначено-особових – лексично невиражений суб'єкт дії, у безособових реченнях – зредукований суб'єкт дії і предикат результативного стану, утворений внаслідок трансформації предиката дії.

Приприсудкові другорядні члени у структурі речень з чотиривалентними предикатами співвідносяться з правобічними непередикатними компонентами, ієрархія яких у валентності предиката визначає особливості їхнього керування.

Прислівні узгоджені й прилягаючі зі значенням належності другорядні члени репрезентують у згорнутому вигляді інше семантично елементарне речення.

Детермінантні другорядні члени у формально-граматичній структурі речень з чотиривалентними предикатами є наслідком згортання підрядних частин складнопідрядних речень. Вони передають значення причини, умови, мети, допустовості та темпоральне значення. Специфіку їхнього функціонування становить те, що детермінанти з темпоральним значенням одночасності не вживаються в конструкціях з предикатами переміщення.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Куц О.В. Безособові речення з предикативними формами на **-но, -то** в українській мові// Наукові записки: Зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки (мовознавство)/ Відп. ред. В.М.Ожоган. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – Випуск 31. – С. 174 – 176.

2. Куц О.В. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із чотиривалентними дієсловами руху, переміщення// Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць/ Наук. ред. А.П.Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – Вип. 9. – С. 69 – 74.

3. Куц О.В. Співвідношення облігаторних та факультативних субстанціальних компонентів чотиривалентних предикатів руху, переміщення// Наукові записки. Серія: Філологія/ Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського, 2002. – Вип. 4. – С. 157 – 161.

4. Куц О.В. Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами на позначення конкретної фізичної дії// Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. НПУ імені М.П.Драгоманова/ Відп. ред. А.П.Грищенко. – К.: НПУ, 2002. – С. 119 – 129.

5. Куц О.В. Прислівні другорядні члени в структурі речень із чотиривалентними предикатами руху, переміщення// Наука і сучасність: Зб. наук. праць. НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Т. XXXIV. – С. 196 – 202.

6. Куц О.В. Припредикатні другорядні члени в структурі речень із чотиривалентними предикатами конкретної фізичної дії// Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Спеціальний випуск: Філологія: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 193 – 197.

Анотація

Куц О.В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

У дисертації досліджено зв'язок категорії валентності дієслова із семантико-синтаксичною структурою елементарного речення. Уперше в українському мовознавстві встановлено кількісний та якісний склад чотиривалентних дієслів, проведено їхній семантичний та словотвірний аналіз, визначено типи семантико-синтаксичної структури речень, породжених цими дієслівними предикатами, закономірності реалізації їхніх облігаторних і факультативних валентностей, кореляції семантичної та формально-граматичної структури елементарних двоскладних й односкладних речень з чотиривалентними дієсловами руху, переміщення та КФД, особливості поширення їхньої структури прислівними узгодженими та детермінантними другорядними членами речення.

Ключові слова: валентність дієслова, чотиривалентні предикати, семантико-синтаксична структура речення, облігаторний непередикатний компонент, факультативний непередикатний компонент, суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема, адресатна синтаксема, локативна синтаксема, інструментальна синтаксема.

Аннотация

Куц Е.В. Семантико-синтаксическая структура предложений с четырехвалентными предикатами. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

В диссертации обоснована связь категории валентности глагола с семантико-синтаксической структурой элементарного предложения.

Впервые в украинском языкознании установлен количественный и качественный состав четырехвалентных глаголов, доминанту которых составляют единицы со значением движения, перемещения и конкретного физического действия (КФД).

Выделены семантические группы этих глаголов, определены критерии их лексико-семантической дифференциации. Глаголы движения, перемещения классифицированы по таким признакам, как: а) отношение к одушевленному/ неодушевленному предмету; б) среда движения; в) темп движения; г) способ движения; д) направленность движения; е) горизонтальные/вертикальные параметры действия, глаголы КФД – по характеру действия и его результативности.

Исследована словообразовательная структура четырехвалентных глагольных предикатов и ее влияние на лексическое представление в формально-грамматической структуре предложения непередикатных компонентов, что позволило разграничить их облігаторный и факультативный статусы. Облігаторный непередикатный компонент, в отличие от факультативного, в структуре

предложения всегда лексически выражен, так как при его отсутствии конструкция теряет грамматическую и семантическую завершенность.

Определены типы семантико-синтаксической структуры предложений, сформированных такими глаголами. На четырехвалентных предикатах движения, перемещения основаны три типа семантико-синтаксической структуры, которые отличают непредикатные компоненты локативной семантики. В валентное окружение предикатов входит инструментальная синтаксема со значением средства движения, которая может быть как облигаторной, так и факультативной. Лексическое значение глаголов перемещения обуславливает облигаторность объектной синтаксемы.

Глаголы КФД порождают четыре типа семантико-синтаксической структуры, которые отличаются облигаторным статусом объектной синтаксемы, указывающей на предмет, на который направлено конструктивное или деструктивное действие субъекта, и типичным проявлением инструментальной синтаксемы с функцией средства действия. Предложения, конститутивным компонентом которых являются глаголы с синкретическим значением перемещения и КФД, имеют в своем составе объектно-локативные синтаксемы, которые устанавливают исходный и конечный пункты перемещения объекта.

Проанализированы особенности корреляции семантической и формально-грамматической структуры элементарных двусоставных и односоставных предложений с четырехвалентными глаголами движения, перемещения и КФД. Установлен ее симметрический и асимметрический характер. Особенностью симметрической межуровневой корреляции является качественное и количественное соответствие единиц структурных уровней предложения, т. е. однозначная функциональная связь между ними.

Исследованы присловные управляемые второстепенные члены в структуре предложений с четырехвалентными предикатами, которые соотносятся с правосторонними непредикатными компонентами, иерархия которых в валентности предиката определяет особенности их управления. Элементарное двусоставное предложение насчитывает три присловных управляемых второстепенных члена, а односоставное инфинитивное – четыре. Это детерминировано тем, что в составе такого односоставного предложения в левосторонней позиции выступает управляемый второстепенный член со значением субъекта состояния – потенциального действия.

Указана специфика распространения анализируемых структур присловными согласованными, прилежащими со значением принадлежности и детерминирующими второстепенными членами предложения.

Ключевые слова: валентность глагола, четырехвалентные предикаты, семантико-синтаксическая структура предложения, облигаторный непредикатный компонент, факультативный непредикатный компонент, субъектная синтаксема, объектная синтаксема, адресатная синтаксема, локативная синтаксема, инструментальная синтаксема.

Summary

Kuts O.V. Semantico-syntactic structure of the sentences with the four-valency predicates. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the Candidate of Philological sciences by the speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2003.

In the research work connection of the category of valency with semantico-syntactic structure of the elementary sentence is given. First in Ukrainian linguistics numeral and quality composition of the four-valency verbs are defined, its semantic and morphemic analyses are declaimed, types of semantico-syntactic structure, determined by these verb predicates, are given, regularities of the obligatory and optional substantive components of the four-valency predicates are established, peculiarities of the correlation of semantic and formal-grammatical structures of the elementary two-member and one-member sentences, with the four-valency predicates with the meaning of movement, transference and concrete physical action are analysed, specific features of the pryslivny attribute and determinantny secondary parts of the sentences are investigated.

Key words: valency of the verb, the four-valency predicates, semantico-syntactic structure of the sentence, obligatory non-predicative component, optional non-predicative component, the subject syntaxema, the object syntaxema, the addressat syntaxema, the locative syntaxema, the instrumental syntaxema.